

Günter Altner

ÜBER LEBEN**Von der Kraft der Furcht**

Patmos Verlag, Düsseldorf, 1992, 172 str.

Günter Altner, biolog i teolog, profesor teologije na Sveučilištu u Koblenzu, godinama povezan s ekološkim i mirovnim pokretima, u ovoj knjizi piše o iskustvima s krizom preživljavanja (*Überlebenskrise*) čovječanstva i novoj solidarnosti. Kriza je za njega početak (*Ursprung*) života i trajni izazov kršćanskom vjerovanju. Knjiga nadilazi dogmatske pristupe i nastoji – u ekumenskom duhu – pretpostaviti razgovor s drugim religijama i uvjerenjima o bitnom pitanju krize preživljavanja. U sedam poglavlja (*Između straha i nade u krizi preživljavanja; Nagrada za stvaranje i strah; Strah i strahopoštovanje; Strah postati čovjekom; Strah od Gospodina je mudrost svega; Strašni uzvici na križu; Bojte se, nemojte se bojati*) koja se sadržajno mogu samostalno čitati kao uvijek nova varijacija o tajnovitoj snazi straha (*Furcht*), Altner u tradiciji kršćanskih tekstova pokazuje da se snaga straha izražava samo onda ako čovjek otkrije da se Bog u kršćanskom vjerovanju ne može pojmiti bez dimenzije straha.

Još prije dva desetljeća mnogi nisu mogli ili htjeli prihvatiti diskusiju koja bi u središtu imala riječ »kriza«, a pogotovo ne riječ »kriza preživljavanja«. Danas se riječ »kriza« toliko uobičajila i udomačila da više nitko ne sumnja da se uistinu radi o krizi preživljavanja, iako to mnogi ni danas ne žele prihvatiti. Naravno kriza se različito shvaća i različito joj se teorijski pristupa. Dok su jedni prikrivali ili nedovoljno shvaćali njezino stvarno praktično i teorijsko značenje, dotle su drugi isticali gotovo isključivo neke njene negativne posljedice. Oblikovale su se optimističke i pesimističke orijentacije. Međutim, poznavanje obrisa krize istodobno nije bilo jamstvo dobrog puta »izlaska« iz krize, jer

i danas se ne spori stanje, već su razlike u interpretaciji činjenica i njihova značenja za budućnost. I tu je došlo do pomaka u shvaćanjima. Danas su rijetki oni koji krizu još shvaćaju kao prolazno stanje, akcident modernog društva, čovječanstva koji se događa i koji se djelotvorno može efikasno ispraviti. Presnažne su fizičke činjenice i duhovne brazde da bi se mogli dati parcijalni odgovori isključivo u kriznom terapijskom konceptu (10). Terapijske se mjere ne mogu odbaciti niti zaobići, ali su one nedostatne. Unatoč praktičnim naporima ekonomije, tehnike, politike kao i velikim nadama znanosti, sve se više pozornosti posvećuje etičkim pitanjima i traženju odgovora u duhovnoj sferi, u kojoj kriza i započinje.

Ekološki naglasci krize preživljavanja imaju dvije strane. S jedne strane ozbiljno se shvaća ova dimenzija problema života, a s druge se prilično banalizira. O potrebi i nastojanjima ozbiljnih ekoloških i socijalnoekoloških mjera, njihovih strahova i nada nema upitnosti, unatoč konfrontacijama i interesima koji dodatno izazivaju konfliktne situacije. Međutim, praktično banaliziranje problema i otkrivanje svugdje nekog »eko« smanjuje ozbiljnost pristupa i reducira ekološke probleme na nove profitne kanale ne štedeći u reklamama niti djecu.

Promatrajući naš planet stječe se dojam da se formirala tehnička civilizacija u kojoj su narodi postali jedno čovječanstvo, a, s druge strane, takvo jedinstveno čovječanstvo ne postoji, nego postoje tek bogati i siromašni, nacionalne države s bogatima i marginalnim skupinama itd. Na drugoj strani, sve se to u životu na Zemlji odigrava u brojnim ratovima, milijunskim migracijama i izbjeglištvima, masovnoj gladi, siromaštvu i duhovnoj bijedi (102). Jedna trećina čovječanstva bijesni i pustoši na račun druge dvije trećine i budućih naraštaja. Stoga nije bezrazložno u pojmu *sustainable development* ugrađena dimenzija primjerenog življenja budućih naraštaja. O pogoršanju stanja postoje

brojne znanstvene studije i analize koje više nitko ne osporava. Pa ipak, koliko god postoje suglasnosti u ocjeni stanja i činjenicama, toliko ne postoji suglasnost o izlasku iz postojećeg stanja. U tom pogledu mogu se prepoznati dva pristupa. Jedni zagovaraju tezu o nastavljanju postojećeg puta razvoja, odnosno da se na krizu odgovori »uspješnim terapijama«. I sama znanost, zatvorena u svoj spoznajno–metodologijski aparat, ne može ponuditi više od terapije. Očito je da znanost u kritičkoj refleksiji mora tražiti svoje granice, ali i u mogućnosti novih odgovora na posljedice ubrzavanja tijeka razvoja. Industrijska civilizacija je opčarana brzinom i njezinim posljedicama, a jedna od njih je gubljenje tradicionalnog, i uopće svakog ritma. U traženju kreativnog puta primamljiva je teza o novom blagostanju smanjivanjem ubrzanja (Reheis, 1996). Drugi pak zahtijevaju promjenu stanja, npr. promjenu paradigme u obliku drugog prosvjetiteljstva, što bi, po Altneru, značilo demitologizirati odnose čovjek–priroda (30) i prije svega razviti kritičku refleksiju koja bi imala pomoći u ostvarivanju pomirenja između čovjeka i prirode. Jedan od konceptijskih pristupa je »otkrivanje« Zemlje kao cjeline životnog oikosa (Lovelock, 1979). Upoznavanje prirodnog svijeta koji nas okružuje kao cjeline, otvara čovjeku nadu i s njim može započeti njegovo odgovorno ponašanje za cjelinu (31). Naime, ne možemo zatvoriti oči pred činjenicom da se problem još uvijek ne zahvaća dovoljno duboko.

Za Altnera se kriza preživljavanja izražava u objektivnoj ali i u subjektivnoj dimenziji. U subjektivnom je doživljavanju čovjek modernog društva izložen različitim »strahovima« koji proizlaze iz opterećenja koja mu se svakodnevno nameću. Međutim nisu temeljni problem strepnje i strahovi koji proizlaze iz nesigurnosti, već je veći problem što su mehanizmi funkcioniranja modernog društva tako ciljno ugođeni da strahove ljudskog preopterećenja i prezahtjevnosti usmjera-

vaju i koriste kao čovjekovo motivacijsko sredstvo.

Altner razlikuje pojmove *Angst* i *Furcht*. *Angst* se odnosi na nešto neodređeno, a proizlazi iz općeg stanja i života moderne industrijske civilizacije te izražava opći osjećaj nesigurnosti. Nasuprot tome *Furcht* se odnosi na poznati i određeni objekt, transcendencija prema unutra (11). Od početka čovjekova bivanja na Zemlji strah (*Furcht*) je njegov dio, fundamentalni uvjet ljudske egzistencije (32), osnovna forma čovjekova otkrivanja svijeta (31).

Rješenje krize preživljavanja – a ekološka kriza je njezin sastavni i bitni dio, ako ne i supstancijalna dimenzija – u literaturi susrećemo kao tezu o »pomirenju« s prirodom (Meyer–Abich, 1984; Altner, Liedke i dr., 1985), o potrebi »novog ugovora« itd. Znanstvena racionalnost je, po mišljenju Erharta Kästnera, dovela do »svemoći novog vijeka« u kojemu je moguć »generalni štrajk stvari«. Kao što se nekoć s prezirom odnosilo prema robovima tako se danas odnosimo prema stvarima, koje uzvraćaju krizom preživljavanja (Altner, 22). Dramatični događaji rata, gladi, nepismenosti, genocida, uništavanja prirode, a s druge strane porast nasilja unutar modernih demokratskih društava današnjeg svijeta primjerno i opetovano pokazuju da bez dijaloga nema povjerenja niti ikakvog pomirenja. U ovom kontekstu posebnu pozornost zaslužuje pitanje fundamentalnog povjerenja u institucije na koje se oslanjamo. Obmana je bila pomisao da su događanja kao primjericice ova u Bosni već davno u Europi prevladana.

Svaki ugovor o pomirenju – ako je pod pritiskom vremena – teško može dugo opstati ako nema neke zajedničke temelje. Altner upozorava na starozavjetne tekstove koji govore o savezu između Boga i Noe, Boga i Abrahama, Boga i Izraela te o do danas uspostavljenom savezu kojim Bog šalje svoga Sina kao dokaz svoje lju-

bavi prema čovjeku i kao šansu otkupljenja. S križem dolazi Bog. Križ simbolizira strašnu patnju u kojoj Sin Božji proživljava muke i takav strah da uzvikuje: »Bože moj, Bože moj, zašto si me napustio?«. Ove Kristove riječi identične su riječima Psalma 22. Krist je u najvećoj bijedi umro, pa Križ ne predstavlja samo jedan događaj – događaj Kristova razapinjanja i umiranja na križu – već simbolizira trajnost čovjekovih muka, koje nastupaju čovjekovim neposluhom prema Bogu, moralnim padom i izgonom iz raja, osjećajem napuštenosti. I moderni čovjek se ponekad osjeća napuštenim, sumnja, kao što je i sam Krist na križu gotovo želio prestati biti Bog (157). Bog postaje čovjek (kreatura) i preko Križa uspostavlja savez ljubavi, izniče nada, a u krik stvaranje dobiva perspektive. To se svakako ne odnosi samo na čovjeka i njegov život već je to trajno kozmičko razdiranje vječnog Boga ljudima prikazano simbolom razapinjenja uplašenog Krista. Tako prikazan strah čovjeku pokazuje da u strahu stanuje nada, a kao odgovor na krikove na križu, ona je egzistencijalni oblik našeg vjerovanja. Čovjek ne može pojmiti Boga bez straha. Samo pateći Bog može pomoći. Strah je zato poticaj i snaga ljudskog stvaranja i nada u boljitak jer se tajna križa stalno zbiva.

Postavlja se pitanje je li strah, u autorovoj teološkoj interpretaciji, primjeren samo kršćanima ili i drugima, budući da je kršćanstvo samo jedan od odgovora i jedna od postojećih religija u svijetu. Strah je egzistencijalna čovjekova odrednica. Primjerice, za Heidegera je on mogućnost čovjekova susreta sa zagonetnostima svijeta, jer strahovanjem čovjeku mnoge stvari postaju jasnije. Osim toga, čovjek u rješavanju ekološke krize i krize preživljavanja općenito može i mora prekoračiti kulturno uvjetovane granice, jer se kriza ne ograničava na kulture ni religije. U tome Altner posebice ukazuje na značenje pristupa Alberta Schweitzera, koji pojmom *Ehrfurcht* (strahopoštovanje) –

Furcht i *Ehre* (čast) – otvara mogućnost univerzalnog značenja života i odnosa prema njemu. Bolnow (1947) je pokazao da se *Ehrfurcht* uvijek odnosi na život i prema životu. Slično J. W. Goetheu koji Zemlju shvaća kao cjelokupnost životne sfere, kao noseću osnovu svega života, Bolnow razlikuje tri forme *Ehrfurchta*: onoga što je »iznad nas«, onoga što je »ispod nas« i onoga što nam je »jednako«. Život se ovdje ne shvaća samo u biološkom smislu. Schweitzerov *Ehrfurcht* obuhvaća oba elementa Jonasova shvaćanja: prvi je *Furcht* (strah) i *Zittern* (drhtanje), a drugi *Scheu* (bojazan, plašljivost). Temeljna postavka Schweitzerove etike jest rečenica indikativa koja glasi: »Ja sam život, koji želi živjeti, u središtu života, koji želi živjeti«. Iz Schweitzerove etike, koja proizlazi i iz njegova načina života (život u lambareni), zrači prekoračenje europskog humanizma i otvara mogućnost i nereligioznim ljudima pribrati snagu straha.

Zašto moderni čovjek ne pribere snagu straha i ne pronade »mudrost«, koja se po biblijskoj tradiciji (npr. Ps 111,10; Job 28,28) vezuje isključivo za Boga? Strah pred Bogom je izvor svih mudrosti, tj. spoznaja. Spoznaja koja razara Božje djelo (povijesna, a osobito suvremena ekološka drama) ne može biti mudra niti istinita. Strahopoštovanje, smatra Altner, ne odgovara našem vremenu (58) jer je danas sve postalo dostupno i raspoloživo, a i pojam časti je postao upitan.

Čovjek je vremenito biće koje živi između prošlosti i budućnosti. Ponekad nastoji ovjekovječiti stvorene strukture (tisućugodišnji Reich) ili pak uzurpirati budućnost kojom ne raspolaže. Obje orijentacije vode u samorazaranje. Mogućnosti izlaska iz krize koje neki nude – »prognoze«, »utopije«, »planiranje« – predstavljaju instrument u smislu povjerenja prema Zemlji u kojemu su međusobno povezani »znanje«, »vjerovanje« (povjerenje u mir i pravednost) i »djelovanje«. U ovozemaljskoj perspektivi to je teška sudbina postajanja čovjekom, u kojoj čovjek vodi otvo-

ren i riskantan život, jer svaka od ovih orijentacija ima velike nedostatke. Tako za »utopiju« Altner postavlja zanimljivo pitanje nemaju li ideali Francuske ili komunističke revolucije u širem smislu religioznu osnovu? Opasne su utopije ako se razumiju kao neposredna pogodnost za politiku.

Stvaranje je u tradiciji europskog napretka postalo zemaljska kategorija, a nagrada za stvaranje ima i svoje tamne strane: otuđenje čovjeka od Boga, čovjeka od čovjeka i čovjeka od prirode (55). Povećanje krize preživljavanja i njezine različite dimenzije, osobito stalna orijentacija na potrošnju te proizvodnja otpada, nedvojbeno nas stavljaju u poziciju straha. Potrošačku orijentaciju industrijske civilizacije naziva »nesvjesna ljubav smrti« (168), koje se uistinu treba bojati. U društvu postoje dvije vrste straha: jedni se boje da ostanu bez ičega, a druge obilježava strah radi obrane imovine. To se odražava i na globalnoj razini odnosa Sjevera i Juga, Zapada i Istoka kao rastrošnost bogatih na račun siromašnih i budućih generacija. Strahu se možemo suprotstaviti samo tako da se suprotstavimo toj »ljubavi smrti« na način da je postanemo svjesni, identificiramo i shvatimo kao nešto strašno i da je se oslobodimo.

Ehrfurcht je sinonim za pojam »strah od boga« (*Gottesfurcht*) koji obuhvaća i »povjerenje« i »poslušnost«. »Povratak« straha pred Bogom za ljude znači zadobivanje snage mudrosti, i to one koja nas uči da čovjek nije napušten, već da postoji savez s Bogom preko sudionništva u Križu. Ljudski život je sudbina su–stvaranja u ljubavi prema svakom životu. Sve što ga ugrožava u suvremenoj krizi preživljavanja treba svjesno identificirati i spoznati kao »strašno« i osloboditi ga se. Već sam čin spoznajе dio je oslobađanja od »ljubavi smrti«. Čovjek se mora osloboditi straha da bude čovjek, a biti čovjek znači bojati se. Poruka koja bi bila primjerena, a koju Altner na više mjesta ističe, jest: bojte se, nemojte se bojati!

Über Leben je knjiga o teologiji života angažiranog teologa.

Literatura:

- Altner, G., Liedke, G. u. a. (1985). *Manifest zur Versöhnung mit der Natur. Die Pflicht der Kirche in der Umweltkrise*. Neukirchen-Vluyn.
- Bolnow, Fr. O. (1947). *Die Ehrfurcht*. Frankfurt.
- Kästner, E. (1976). *Aufstand der Dinge. Byzantinische Aufzeichnungen*. Frankfurt.
- Lovelock, J. E. (1979). *Gaia. A new look at life on Earth*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Meyer–Abich, K. M. (1984). *Wege zum Frieden mit der Natur*. München: C. Hansen Verlag.
- Reheis, F. (1996). *Die Kreativität der Langsamkeit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Ivan Cifrić

Fritz Reheis

DIE KREATIVITÄT DER LANGSAMKEIT

Neuer Wohlstand durch Entschleunigung

Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996, 258 str.

U knjizi *Nove granice rasta* 1992. godine Dennis i Donella Meadows te J. Randers preispitali su svoju tezu o granicama rasta iz 1972. godine te potvrdili zaključak da je čovječanstvo poradi ubrzanog iskorištavanja u mnogim područjima prekoračilo dozvoljene granice rasta i eksploatacije prirodnih resursa. Nekoć poželjan, kasnije problematičan, kvantitativni rast se nastojalo konceptijski razriješiti kvalitativnim rastom, a danas gotovo euforičnom formulom održivog razvoja. Međutim, problem nije samo u kvantitativnoj strani već i u strukturnim dimenzijama sve kompleksnijih odnosa između čovjeka i priro-